

ПОЗА РУБРИКАМИ

УДК 341.92

М. Ф. Будіянський, канд. психол. наук, професор

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Економіко-правовий факультет, кафедра адміністративного та господарського права

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПСИХОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОГО КОНФЛІКТУ

У зазначеній статті здійснюється дослідження юридичної конфліктології – науки, яка вивчає й узагальнює ознаки, що характеризують конфлікт із позицій або в аспекті права.

Ключові слова: конфлікт, спір, сторони спору, вирішення конфлікту, психологія конфлікту.

Юридичний конфлікт – різновид соціального конфлікту. Для останнього завжди необхідні щонайменше дві сторони, що, стикаючись, взаємодіють. При цій взаємодії дії сторін спрямовані на досягнення взаємовиключаючих цілей і, отже, зштовхуються. Усім конфліктам властива сильна напруга, що спонукає людей змінити дану ситуацію, або пристосуватися до неї, або відгородитися від неї.

Стосовно різних сфер громадського життя дослідники тепер широко застосовують так званий "конфліктологічний" підхід. Такий підхід, наприклад, до політичного дослідження фокусує увагу на політичних процесах у термінах змагання між людьми і групами за цінності, що мають політичну значимість. У міжнародній політиці конфліктологічний підхід є основним. Можливий цей підхід і в юриспруденції, коли злочин розглядається як результат конфлікту між людьми, простежується механізм його виникнення. Конфлікт продовжується й у судовому процесі (обвинувачуваний і його захисник – з одного боку, обвинувач – з іншого) [1]. Тому метою даної роботи є дослідження психології юридичного конфлікту, її характеристик та складових. Зазначене явище частково досліджували такі вчені, як О.М.Бандурка, С.І.Дмитрієва, В.О.Друзь, О.Т.Ішмуратов, Г.І.Козирев та ін.

Характеризуючи конфлікт як активне протистояння сторін, викликане полярністю їх інтересів або різним ставленням до цінностей і норм громадського життя, треба відзначити, що особливості різних конфліктів можуть бути дуже різноманітними. Юридична конфліктологія вивчає й узагальнює ті з них, що характеризують конфлікт із позицій або в аспекті права. Теоретичне значення такого підходу полягає в можливості сполучення конфліктів із державними інститутами (а право – один із них) і, отже, розгляду конфліктів не в абстрактному соціальному просторі, а в реальному зв'язку з діючими правовими інструментами і структурами. Звідси і практичний зміст такого підходу: установити, чи може норма права впливати на зародження, розвиток і розв'язання конфлікту, і якщо може, то як підвищити ефективність цієї дії [2].

Насамперед варто визначити, які елементи конфлікту і в якому змісті мають правову природу або принаймні зв'язані з правовими інститутами і категоріями.

Якщо здійснити цей аналіз відповідно до логіки розвитку конфлікту, то насамперед варто зупинитися на його мотивації.

У плані мотивації прийнято розрізняти два види конфліктів: так званий „конфлікт інтересів” і „когнітивний конфлікт”.

У конфлікті інтересів зіштовхуються цілі, інтереси, а часом і мотиви поведінки людей. Правовий елемент у такому конфлікті може бути виражений із різним ступенем інтенсивності. З одного боку, є такі випадки, коли правовий елемент виражений дуже слабо і переважають інші спонукальні мотиви. Наприклад, у мотивації міжособистого конфлікту, що виникає на ґрунті ревності, юридичну роль можуть грати, мабуть, лише неясні побоювання кого-небудь з учасників, що справа може закінчитися кримінальними наслідками і тому варто уникати надмірно бурхливого розвитку подій. Зовсім інше значення юридичний елемент має, наприклад, у спорі про право власності на земельну ділянку, коли два заклади – юридичні особи, посилаючись на закон, відстоюють свої дійсні або удавані права. Можлива низка перехідних випадків, у яких правовий елемент виражений в конфліктних взаємовідносинах сторін із різним ступенем інтенсивності.

У „когнітивному конфлікті”, що являє собою спір про знання або розуміння проблеми, правовий аспект виражений слабо. Звичайно, можлива теоретична суперечка про знання права, але для конфліктології цей випадок уявляється все ж екзотичною рідкістю.

Перерахуємо тепер інші складові конфлікту, що можуть мати (хоча і не завжди мають) юридичний зміст або значення:

а) учасники конфлікту, за визначенням – це фізичні або юридичні особи (хоча і не завжди вони фігурують у цій якості). Отже, учасники, у тому числі суб'єкти конфлікту, можуть стати і суб'єктами правовідносин. Це накладає певний відбиток на їх поведінку в конфлікті. Учасник конфлікту повинен співвідносити свою поведінку з існуючими нормами права, пам'ятати, що той або інший розвиток подій небажаний для „охоронців порядку” – правоохоронних органів, а, отже, і для самих учасників того, що відбувається. Суб'єкт конфлікту цілком може стати згодом учасником цивільного, адміністративного або кримінального процесу в якості позивача, відповідача, потерпілого, обвинуваченого або свідка. Така перспектива досить часто постає перед багатьма суб'єктами конфліктів;

б) конфліктна ситуація – це, по суті, латентна стадія конфлікту, його передумова і зародження. Правова характеристика конфліктної ситуації може бути досить чіткою, як, наприклад, у міждержавних спорах, що базуються на нормах міжнародного права, а може бути і незначною або зовсім відсутньою, якщо мова йде, наприклад, про політичну дискусію, що не переступає рамки Конституції і законів. Конфліктна ситуація, що пов'язана з правом, служить здебільшого прелюдією до юридичного спору, і в цьому сенсі вона сприятлива для розв'язання конфлікту правовим шляхом. Гірше, якщо сторони не враховують або просто ігнорують правовий аспект своїх взаємовідносин, намагаючись вирішити конфлікт силоміць, хитрістю або іншими *неправовими* засобами;

в) об'єкт і предмет конфлікту пов'язаний із правовими категоріями досить часто. Оскільки об'єкт конфлікту торкається статусу особи, її інтересів або соціальних цінностей, то всі ці елементи можуть бути урегульовані правом. І в цьому випадку конфлікт набуває правового аспекту. Наприклад, у трудовому спорі, де мова йде про звільнення з роботи, неминуче фігурують трудові правовідносини і всі основні розбіжності суб'єктів вирішуються юридичним

шляхом. Значне правове наповнення мають конфлікти міжнародного характеру, об'єкти котрих звичайно пов'язані з інтересами, що закріплюються нормами міжнародного права або відповідних угод держав. Не зупиняючись докладно на предметі конфлікту, варто лише відзначити, що предмет як матеріальна річ здебільшого також має правову характеристику (наприклад, у якості речі, що належить кому-небудь на правах власності) [3].

Отже, якщо підсумовувати сказане, то можна відзначити, що багато елементів різноманітніших конфліктів мають пряме відношення до правових норм і інститутів. Який же конфлікт слід назвати юридичним? Чи повинні всі елементи конфлікту (мотивація, учасники, об'єкти, тощо) мати юридичну характеристику для того, щоб і конфлікт у цілому був визнаний юридичним, або для того досить, щоб правовими ознаками володів хоча б один його елемент?

Ми схилиємося до першої точки зору і вважаємо, що юридичним конфліктом варто визнати такий конфлікт, в якому спір безпосередньо пов'язаний з правовими відносинами сторін (їх юридично значущими діями або станом) і, отже, суб'єкти, мотивація їх поведінки, а також об'єкт конфлікту мають правові ознаки. Такі, наприклад, усі трудові, багато сімейних, виробничих, побутових конфліктів, а також міждержавні і міжнаціональні, якщо вони стосуються угод, укладених сторонами, і юридичних норм.

Треба зазначити, що дуже багато конфліктів мають змішаний характер і містять як правові, так і неправові елементи (наприклад, при політичних конфронтаціях або національних негараздах). Питання про переростання неправового конфлікту в правовий являє не тільки теоретичну, але і практичну складність.

Дуже важливий аспект будь-якого конфлікту — шляхи і способи його попередження і розв'язання. Якщо при визначенні юридичного конфлікту виходити зі способів його попередження, розв'язання або припинення, то майже кожний конфлікт можна назвати в цьому сенсі юридичним.

Немає, мабуть, такого випадку, коли силами юридичних норм і інститутів не можна було б втрутитися в розвиток тих або інших подій (можливо, рідкісним винятком був би когнітивний конфлікт).

Проаналізуємо також специфіку юридичного конфлікту, що насправді є помилковим. Помилковий конфлікт виникає внаслідок помилки або омани (принаймні, однієї зі сторін, що припускає, що інша сторона робить або має намір зробити небажані дії). У помилковому юридичному конфлікті можливі чотири основні ситуації:

- а) сторона думає, що знаходиться з іншою стороною в правовідносинах, але насправді цього немає;
- б) зворотній варіант: сторона не усвідомлює, що знаходиться в правовідносинах із іншою стороною;
- в) сторона думає, що супротивник діє незаконно (у той час, як дії іншої сторони правомірні);
- г) зворотній варіант.

З цього переліку видно, що хибність конфлікту стосується не стільки змісту, скільки юридичної форми конфлікту. Це поважна обставина. З одного боку, вона характерна тим, що не усуває позаюридичних мотивів конфлікту і, отже, не знижує його гостроти. Наприклад, сумлінний набувач майна захищає його від власника, не знаючи прав своїх і супротивника і не зважаючи на законодавство.

З іншого боку, усвідомлення і виправлення помилки в юридичній формі, якщо саме вона викликала конфлікт, здатне його припинити. Так, посадова особа, що усвідомила законність дій представника влади, що штрафує за екологічне порушення, не буде продовжувати існуючого конфлікту, а вживатиме заходів для усунення його причин. Помилковий юридичний конфлікт найкраще може бути погашений при сприянні фахівців, юристів-професіоналів, що здатні роз'яснити ситуацію і дати необхідні поради. Тим самим усувається підґрунтя для конфлікту і він перетворюється в непорозуміння, що не вимагає силових прийомів для з'ясування стосунків.

Розглянемо тепер типологію юридичних конфліктів. У силу специфіки юридичного конфлікту його типологія відрізняється від звичайної. Зрозуміло, юридичні конфлікти, як і багато інших, можуть підрозділятися на глобальні і регіональні, групові і міжособистісні; ситуаційні і позиційні, конфлікти інтересів і когнітивні; бути гострими чи такими, що мляво перетікають, що відновляються тощо. Однак специфіка юридичного конфлікту полягає в іншому. Вона визначається юридичними характеристиками, до яких можна віднести: галузь права, в якій протікає конфлікт; структуру норми, що йому належить; різновид правозастосовного закладу та ін.

З погляду розподілу галузей права конфлікти можливі в кожній з них. Як показує судова й арбітражна практика, найбільше поширені конфліктні взаємовідносини, пов'язані з питаннями цивільного, трудового, фінансового, сімейного права. Часто трапляються екологічні і господарські конфлікти, що підпадають під дію норм адміністративного права. Кількісно не настільки поширені, але зате найбільш небезпечні конфлікти, що стосуються сфер дії кримінального, кримінально-процесуального, виправно-трудоного права.

Особливу групу складають міжнародні та міжнаціональні конфлікти, що регулюються нормами міжнародного права, договорами й угодами держави, а також конституційним законодавством.

Як зазначалося вище, є багато змішаних варіантів конфліктних взаємовідносин. Наприклад, конфлікт між громадською організацією (політичною партією, профспілкою) і державними органами може в період свого виникнення взагалі не мати юридичного характеру, але потім виявитися правовим у зв'язку з тими або іншими законодавчими нормами (конституційне, адміністративне, фінансове право тощо). Змішані типи юридичних конфліктів нерідкі і при взаємовідносинах громадян, особливо при довгих сварках і склоках за місцем роботи або проживання [4]. Галузь матеріального права, якої стосується конфлікт, не визначає на сто відсотків процесуальних засобів, якими цей конфлікт може бути розв'язаний. Наприклад, цивільні справи можуть бути розглянуті судом або господарським судом, можливі також третейський суд або адміністративна процедура (наприклад, розірвання шлюбу в органах РАГСу). Юридичним процедурам розгляду конфліктів приділяється самостійна увага в галузевих юридичних дисциплінах. Саме тому актуальним є подальше глибоке дослідження порушеної проблеми.

Література

1. Будьянский Н. Ф. Психология управления. – Одесса, 2002.
2. Гришина П. Психология конфликта. – Спб., 2000.
3. Конфликтология. – Харьков, 1997.
4. Скотт Дж. Г. Конфликты, пути их преодоления / Перевод с англ. – К., 1991.

Н. Ф. Будиянский

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
Экономико-правовой факультет, кафедра административного и
хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПСИХОЛОГИЯ ЮРИДИЧЕСКОГО КОНФЛИКТА

Резюме

В указанной статье осуществляется исследование юридической конфликтологии – науки, которая изучает и обобщает признаки, характеризующие конфликт с позиций или в аспекте права.

Ключевые слова: конфликт, спор, стороны спора, разрешение конфликта, психология конфликта.

M. F. Budiynski

Odessa National University
Frantsuzsky Bulvar, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

PSYCHOLOGY OF LEGAL CONFLICT

Summary

In the given article research of legal conflict affair is carried out in science, which learns and summarizes features which describe a conflict from positions or in the aspect of right.

Key words: conflict, dispute, sides of dispute, permission of conflict, psychology of conflict.